

Pytko, Stanisław / Banasik, Jarosław

Władysław Herman fundatorem kościoła na ziemi pacanowskiej

Notatki Płockie 44/4-181, 3-10

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WŁADYSŁAW HERMAN FUNDATOREM KOŚCIOŁA NA ZIEMI PACANOWSKIEJ

W publikacji opiszemy dzieje parafii oraz dzieje i stan zabytkowego kościoła w Zborówku gminie Pacanów, którego fundatorem był Władysław Herman.

Parafia Zborówek znajduje się w gminie Pacanów, w woj. świętokrzyskim oraz poprzez Wisłę graniczy z terenami woj. małopolskiego. Powszechnie wiadomo, że Pacanów słynie "z kucia kóz", ale o tej historii znajdzie czytelnik informacje w przewodniku pt. *Kościół Pacanowski*¹.

Do Zborówka można dojechać drogą (około dwa kilometry) zjeżdżając z drogi Kraków-Sandomierz za wsią Słupia, lub jadąc z Pacanowa. Część wsi parafii Zborówek jest na terenach niziny wiślanej, zaś sam kościół znajduje się na skarpie wypiętrzona zwanego pin-czowsko-wojczarskim przed depresją połaniecką.

Z cmentarza kościelnego w Zborówku roztacza się piękny widok w kierunku południowym na okolicę. Tak o tym kościółku pisano w 1881 r. w "Przeglądzie Katolickim": *Mały to kościółek (wtedy był tylko drewniany) z wysokim spadzistym dachem i zdala na całą okolicę widzialny, bo na wysokiej wzniesionej górze, ma jeszcze tą osobliwość, że na zewnętrznej ścianie prezbiterium jest na cmentarzu rodzaj kapliczki, gdzie podczas wielkiego zgromadzenia ludu przy odpustach odprawiała się dawnymi czasy msza św. dla tych, którzy*

w kościele pomieścić się nie mogli.

W roku 1929 T. Dypczyński w dwutygodniku "Ziemia" pisał: *Najciekawszym zabytkiem w całej gminie [mowa jest o gminie Pacanów] jest prezbiterium muranego w Zborówku obecnego kościoła, jest ono drewniane.[...] Pod osadą figura św. Barbary z datą 1782.[...] Od krawędzi tej, wysokiej średnio na jakie 20 m [mowa od skarpy na której leży kościół], mamy przed sobą dolinę Wisły, rozciągającą się do tej rzeki na jakieś 7 km. Występują tu tereny zupełnie płaskie, zawodnione, bagniste nawet, koło samej Wisły sztucznymi tamami i zjazdami drogowymi przekształcone ze stratą dla widoku samej rzeki...².*

W takim pięknym miejscu jest usytuowany kościół w Zborówku, którego początki sięgają panowania Władysława Hermana i należy przypuszczać, że miał on wpływ na to położenie i być może miejsce to wybierał. Ale o tym fakcie będzie mowa dalej.

Dzieje regionu parafii

Tereny zamieszkiwane przez mieszkańców wsi parafii Zborówek w dawnych wiekach znajdowały się w obszarach drogi wodnej Wisły, na szlaku Kraków-San-

Widok kościoła od strony południowo - wschodniej - część drewniana z 1459 r. Fot. S. Pytko

Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w prawym bocznym ołtarzu.
Fot. S. Pytko

domierz-Warszawa-Płock-Gdańsk. Na skutek wylewu wód Wisły, osady znajdowały się raczej na wypiętrzonych o którym wyżej mowa. Z tego też powodu można sądzić, że w miejscu obecnej wsi Zborówek mogła od zarania wieków znajdować się osada. Jak wynika z zachowanych dokumentów, tereny te były nawiedzane wylewem Wisły praktycznie co dwa, trzy lata, niekiedy i co roku. Największe wylewy znane z historii były w 1415 r. Dnia 24 sierpnia 1813 r. potężna powódź nawiedziła te tereny po pojawieniu się na niebie komety. Był to czas, kiedy armia Napoleona cofała się spod Moskwy. Ostatnia powódź 11 lipca 1997 r., też była miesiąc po pojawieniu się komety. O godz. 3³⁵ wał wiślany został przerwany we wsi Komorów i w wyniku tego zostały zalane wsie Parafii Zborówek a woda doszła do skarpy kościoła zborówkowskiego. Na zasypianie wyrwy jaką zrobiła woda zużyto przy naprawie wału 240 tys. m³ ziemi.

Wiele faktów historycznych zaistniałych w parafii Zborówek związanych jest z historią ziemi wiślickiej i sandomierskiej, która po śmierci Bolesława Krzywoustego stała się księstwem.

Paweł Jasienica w książce "Słowiański rodowód" pisat: *...rok 966 jest datą chrztu Gniezna i dynastii, a początki chrześcijaństwa w Polsce należy przesunąć na stulecie poprzednie, IX w.[...] Jeśli Mieszko I odziedziczył po ojcu kraj Wiślan, wolno przypuszczać, że poganin Ziemosłw miał wśród poddanych chrześcian, a w państwie swym kościoły. Patrząc z Gniezna, widziało się je daleko na południu, za Pilicą³.*

Prawdopodobnie w 864 r., a więc ponad 100 lat

wcześniej niż odbył się Chrztosć Polski, księżę na Wiślicy Barcislaw przyjął wiarę chrześcijańską obrządku bizantyjskiego i rozszerzył ją aż po Sandomierz, a więc i na ziemię obecnej parafii zborówkowskiej. Podobno do księcia na Wiśle (Wiślach) uważanego przez niektórych historyków za obecną Wiślicę, św. Metody miał wysłać kogoś ze swych ludzi z upomnieniem, w którym było podane: Dobrze by było, synu, abyś się dał ochrzcić dobrowolnie, na swojej ziemi, bo inaczej będziesz w niewolę wzięty i muszony przyjąć chrztosć na obcej ziemi. Potwierdzałoby to również, że na tych ziemiach chrześcijaństwo istniało już w IX w.

W roku 1241 okolice Zborówka przeżywały najazd Tatarów, którzy po spaleniu Sandomierza, Koprzywnicy, Polańca i Wiślicy szli w kierunku Krakowa i Śląska. Rozbita Polska dzielnicowa była łatwą zdobyczą dla wojsk tatarskich.

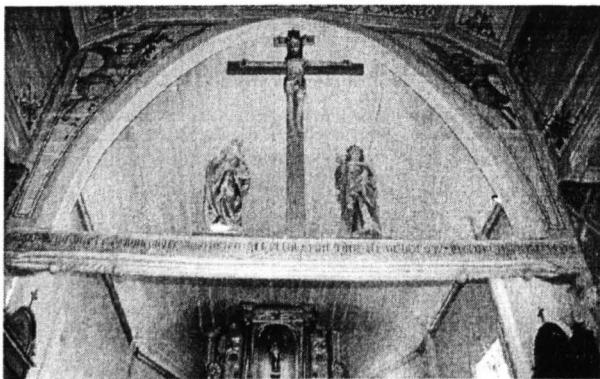
Za czasów króla Kazimierza Wielkiego w okresie intensywnego rozwoju gospodarczego, przez obszary te prowadził międzynarodowy trakt handlowy, biorący swój początek w Pradze a potem przez Kraków - Sandomierz - Warszawę i Płock do Gdańska.

W 1502 r. tereny te ponownie najechali Tatarzy, którym skutecznie stawił czoło współwłaściciel Pacanowa Jan Wapowski.

W roku 1649 przez te ziemie szły wojska pod wodzą Bohdana Chmielnickiego - hetmana kozackiego, przywódcy wyzwolenia Ukrainy, który odnosił zwycięstwa nad wojskami polskimi w 1648 r. Dowodem tego jest napis wyryty na murze kaplicy Jezusa Pacanowskiego kościoła w Pacanowie o następującej treści: A D W R 1649 CHMIEL KRIWONOS PUPULKOZUH FEROCISIM-KOZAK (układ zapisu, jak na murze).

W okolicach parafii Zborówek w 1658 r. toczyły się walki z wojskami węgierskimi, które walcząc razem z wojskami szwedzkimi Karola Gustawa przeciw wojskom króla Jana II Kazimierza (1609-1672) spalili pacanowski kościół.

Po trzecim rozbiore ziemie te znalazły się pod panowaniem austriackim, a w 1809 r. weszły w skład Księstwa Warszawskiego. Po utworzeniu w 1815 r. Królestwa Polskiego ziemie te są jego częścią. Latem 1863 r. w trakcie powstania styczniowego pod wsią Komorów miała miejsce bitwa powstańców z wojskami

Ostrolukowy otwór tęczyowy z belką i Krucyfiksem z II poł. XV w. oraz rzeźby Matki Boskiej i św. Jana z pocz. XVI w. Fot. S. Pytko

carskim. Jak podaje L. Belon⁴ zorganizowane oddziały zbrojne z Galicji kierowane przez Dunajewskiego i Popiela (ps. Chościakiewicz) przekroczyły w nocy z 19 na 20 czerwca Wisłę koło Gac i ze względu na wcześniejszą utratę kapiszonów (bez nich nie można było strzelać) musiały się bez akcji zaczepnej szybko wycofać za Wisłę do Galicji. Sam Dunajewski utonął w Wiśle podczas przeprawy. Kilka godzin później po raz drugi Chościakiewicz razem z gen. Jordanem. przekroczyli Wisłę z oddziałem w sile 350 osób piechoty i 50 jazdy. Oddział ten stoczył walkę pod Komorowem, ale nie udało się mu przebić do lasów staszowskich, w wyniku silnego oporu wojsk carskich. Wieczorem oddział powstańczy przepłynął się przez Wisłę do Galicji tracąc prawie połowę swoich ludzi.

Tragicznie zaczął się w parafii Zborówek okres okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej. Dnia 7 i 8 września 1939 r. doszło do walk Armii Kraków z wojskami niemieckimi. Opis tych walk zawarł w książce "Eden i Hades" E. Bryk⁵ - zamieszkały wtedy w Nowym Zborówku. W wyniku tych walk poległo wielu żołnierzy, którzy są pochowani na cmentarzu w Pacanowie, a kilku w dwóch mogiłach na cmentarzu w Zborówku⁶.

Podobnie jak w Polsce, tak i na tej ziemi rozpoczął się okres okupacji niemieckiej, okres niszczenia polskości i bezwzględnej eksploatacji gospodarczej. Parafia Zborówek znajdowała się na terenie ustanowionego tak zwanego Generalnego Gubernatorstwa ze stolicą w Krakowie i miastem powiatowym Busko-Zdrój.

Jako sprzeciw wobec działań Niemców i także dla samoobrony w czasie okupacji zaczęły powstawać na terenie parafii organizacje partyzanckie, do których wstępowali, tak młodzi jak i starzy parafianie. Na terenie parafii działały oddziały Batalionów Chłopskich, jak też Armii Krajowej. Okupacja niemiecka zakończyła się na tym terenie 2 sierpnia 1944 r., po wkroczeniu wojsk radzieckich. Zakończeniem tej okupacji była walka oddziału BCh "Piotra" Pawliny, stoczona z oddziałem wojsk niemieckich we wsi Słupia- 4 km od Zborówka. W walce tej uczestniczyli także parafianie, którzy do tej organizacji partyzanckiej należeli. Po walce rannych partyzantów przywieziono na wozach pod kościół w Zborówku, aby proboszcz udzielił im sakramentów świętych⁷.

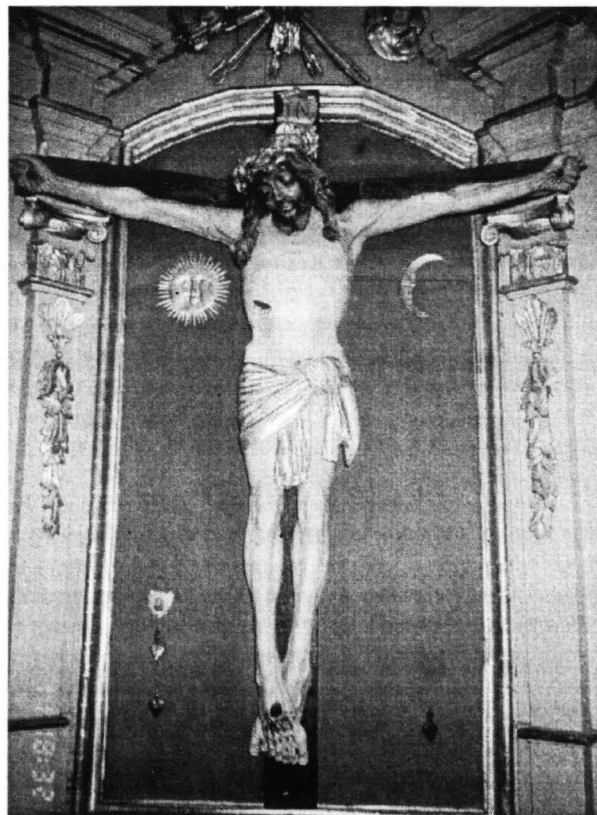
Parafia Zborówek znalazła się w przyfrontowych obszarach Przyczółka Baranowsko-Sandomierskiego, aż do 12 stycznia 1945 r. Na terenach parafii znajdowały się wojska I Frontu Ukraińskiego dowodzonego przez marszałka Iwana Koniewa. Niektóre wsie jak np. Komorów znajdował się w pasie frontowym. W Komorowie stacjonowali żołnierze radzieccy I Frontu Ukraińskiego a po drugiej stronie Wisły żołnierze armii niemieckiej Nordukraina (Północna Ukraina), dowodzone przez feldmarszałka W. Modela. O wojnie jaka tu rozgorzała niech świadczą ilości zgromadzonego wojska. Na długości frontu 200 km od Sandomierza do Przelęczki Dukielskiej po stronie radzieckiej stało: ponad 1,2 miliona żołnierzy, 1667 czołgów i 529 dział pancernych ponad 13 tysięcy dział i moździerzy kalibru ponad 76 mm, około 2400 dział przeciwlotniczych ponad 1000 wyrzutni rakietowych typu katusza, ponad 3000 samolotów w tym

680 bombowców szturmowych. Po stronie niemieckiej w której były też oddziały węgierskie było: 900 tys. żołnierzy i oficerów oraz 6300 dział i moździerzy, 900 czołgów i dział pancernych, 700 samolotów. Na froncie radzieckim w rejonie przyczółka były trzy linie obronne. Druga linia obronna rozciągała się od Oględowa przez Grzybów, Oleśnicę do Zborówka.

Po ponad pięciomiesięcznych walkach na tym terenie pozostało bardzo dużo zniszczeń. porozbijane i popalone domy i zabudowania. Kościół w Zborówku, który w okresie zimy zawsze był i jest bardzo dobrze widoczny z daleka, nie został ani poważnie uszkodzony ani też spalony. Niestety, wojna nie oszczędziła kościołów w Pacanowie i Biechowie. Na kościele w Zborówku, który cudem ocalał, bo przecież część drewniana jest nader łatwopalna - do dziś widoczne są ślady wojny na zachodniej murowanej ścianie kościoła. Widać uszkodzenia muru od rozrywających się pocisków artylerii niemieckiej.

Dzieje kościoła w Zborówku

Jak wiemy z historii kościoła katolickiego w Polsce pierwsze kościoły powstawały tylko w grodach⁸. W drugiej połowie XI w., sieć kościelna wychodziła już poza grody, ale wtedy nowo budowane kościoły musiały mieć fundatora, który często uważał świątynię za własność prywatną. Pełniły one jednak funkcje publiczne skupiając w niedzielę na mszy świętej okoliczną ludność. Należy przypuszczać, że powstały w roku 1085

Krucyfiks w bocznym lewym ołtarzu. Fot. S. Pytko

Widok głównego ołtarza. Fot. H. Góra

kościół i parafia w Zborówku z tej sytuacji skorzystała. W owych czasach parafia stanowiła podstawową komórkę nie tylko życia religijnego, ale społecznego.

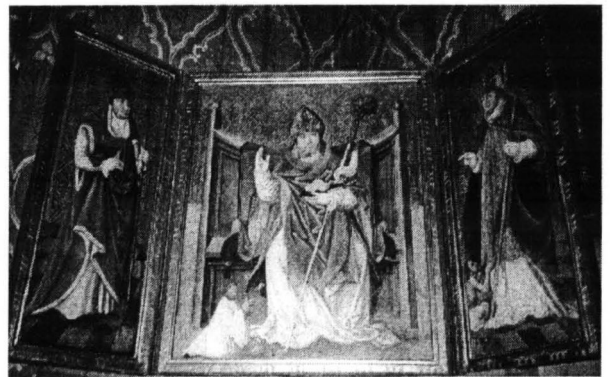
Fundatorem pierwszego kościoła w Zborówku w 1085 r., był najprawdopodobniej książę Władysław (Wodzisław) Herman (1079-1102) syn Kazimiera I Odnowiciela. Zbudowany kościół miał być wotum za urodzenie długo oczekiwanego syna, którym był Bolesław zwany potem Krzywoustym. Jak pisze Gall Anonim w Kronice *Gdy tak oni* [mowa o Hermanie i żonie jego] *bez przerwy tym czynnościom się oddawali* [modlili się] *przystąpił do nich... poznański biskup, niósł zbawienną radę w te słowa: Jeżeli jak najpobożniej wypełnicie, co wam powiem, to niewątpliwie pragnienie wasze się wam spełni... Jest pewien święty w granicach Galli ku południowi około Marsylii, gdzie Rodan wpada do morza... a święty zowie się Idzi - który tak wielkie ma wobec Boga zasługi, że każdy człowiek, który z pobożnością swą ku niemu się zwraca i o nim pamięta, jeżeli o coś go poprosi, osiągnie to z całą pewnością. Zatem na podobieństwo chłopca sporządźcie posąg ze złota, przygotujcie dary królewskie i pospieszcie je posłać świętemu Idziem. Jak podano w Rocznikach J. Długosza⁹ Księżna Judyta [Czeszka z pochodzenia] przez cały okres, kiedy była w ciąży spędzała czas na postach, czuwaniach i modlitwach. Okazywała też zdwojoną hojność wobec kościoła i ich sług, potrzebujących i ubogich i wszystkich nieszczęśliwych zanoszących prośby, by poród się odbył szczęśliwie. Po długim oczekiwaniu, piel-*

grzymce mnichów do miejsca kultu św. Idziego we Francji i modlitwach błagalnych, dnia 20 sierpnia 1085 r. księżna Judyta, poczęła syna Bolesława. Według zapisu Galla Anonima "urodziła dorodnego syna", na którego dworze potem pracował. Chłopiec został ochrzczony przez biskupa krakowskiego Lamberta i otrzymał na polecenie ojca, imię pradziadka - Bolesław. Uroczystości były wspaniałe i trwały wiele dni. Od tej pory św. Idzi zaczął się cieszyć w Polsce wielką czcią, a kobiety bezpłodne modliły się do niego o potomstwo. Wkrótce po urodzeniu syna księżna Judyta umarła.

W podziękowaniu za spełnienie tej prośby, książę Władysław Herman i jego rycerze zbudowali kilka kościołów w Polsce pod wezwaniem św. Idziego; oprócz Beszowej Biskupiej (dawna nazwa, obecnie Zborówek); w Tarzku, Pkanowie, Kłodawie Kcyni, Krobii, Czyrnielowie, Giebułtowie i w Krakowie.

Kościół w Zborówku erygował w roku 1085 biskup krakowski Lambert III urzędujący w latach 1082-1109 i wcielił go do diecezji krakowskiej. W XII w. w skład tej diecezji wchodziło około 467 kościołów parafialnych. Po nim urzędował biskup Maur (1109-1117), który erygował kościół w Pacanowie w 1110 r. Według Pawła Jasienicy, biskup Maur mógł pochodzić z Francji lub Wenecji i był to pielgrzym, który mógł być także kronikarzem Gallem (Anonimem) o czym pisała w roku 1965 w "Przeglądzie Historycznym", D. Borowska. Jeżeli data erekcji kościoła w Zborówku jest prawdziwa, to ta parafia jest starsza od pacanowskiej o 25 lat.

Jan Długosz w "Liber beneficiorum"¹⁰ podaje według zapisu współczesnego: *Zborów albo Baszowa Biskupia* [obecna nazwa Zborówek] - *miejsce posiadania kościoła parafialny drewniany* [dopis mój - nie wiadomo, o którym pisał kościele czy starym czy nowym wybudowanym za jego życia w 1459 r.] *pod wezwaniem św. św. Mikołaja i Egidiusza (Idziego) i należy do biskupstwa krakowskiego. Jest tu 7-iu właścicieli posiadających role i ogrody, z których korzyści i dziesięciny należą do biskupstwa krakowskiego a wartość ich szacowana jest na 3 marki (grzywny). Kościół w Zborowie posiada własne pola i łąki, jedną karczmę z gruntem, które przynoszą plebanowi 2 marki (grzywny) rocznie oraz 2 ogrodników, którzy pracują (na rzecz kościoła) jeden dzień w tygodniu. Ma także kościół i staw, na*

Widok bocznego ołtarza - tryptyku z XVI w. Fot. H. Góra

brzezi stawu kmieci w Biskupicach i nikt inny nie jest właścicielem tego stawu tylko pleban.

Na początku XIV w. (1326 r.) parafia zborowska należała do dekanatu księżnickiego jako Banzowa Biskupia - tak podaje ks. J. Wiśniewski¹¹. Do Dekanatu Księżnickiego należały wtedy; Banzowa Szlachecka (obecna Beszowa), Biechów, Tuczępy, Koniełoty, Oleśnica, Kotuszów, Stopnica, Kargów, Pacanów, Szydłów, Polanec i Staszów.

Patronami kościoła w Zborówku byli i są św. św. Mikołaj i Egidiusz. Obecnie pisze się, że patronami kościoła są św. św. Idzi i Mikołaj. Kim byli patroni i dlaczego ich wybrano na patronów kościoła?

Nazwa polska św. Idziego pochodzi z łacińskiej Aegidus i dlatego w kronice J. Długosza tak jest zapisana. Do łaciny nazwa ta przyszła z języka greckiego i znaczy aigis - tarcza dębowa¹². Proces spolszczenia polegał na wzięciu z wymowy łacińskiej Ejidus sylaby - idi a zakończenie -us pominięto i w ten sposób powstało imię

Idzi. Świętych o tym nazwisku było dwunastu. Znany w Polsce św. Idzi to pustelnik, opat, który założył opactwo Saint-Gilles (Francja), które dzięki dobremu położeniu stało się bardzo sławne. Do św. Idziego modlą się ludzie zdęci strachem i jak wyżej powiedziano małżeństwa bezdzietne. Ponieważ okolice kościoła w Zborówku były nawiedzane powodziami a we wzniesienie, na którym stoi kościół, uderzały pioruny, patronem kościoła został św. Idzi, którego święto obchodzimy 1 września. Niektórzy historycy przypuszczają, że może kronikarz Gall Anonim pochodził z opactwa św. Idziego, ponieważ w swoich pismach przekazał wiele relacji o tym świętym.

Imię św. Mikołaja, drugiego patrona, wywodzi się z języka greckiego. Nikolaos w tłumaczeniu na język polski znaczy zwycięski lud¹³. W Polsce to imię od czasów średniowiecznych pisane jest Mikołaj. Św. Mikołaj był opatem klasztoru na Syjonie (Wzgórze w Jerozolimie), potem biskupem w Pinarze (564 r.). Naśladując jego dobroduszną działalność, od XIII w. pojawia się w szkołach zwyczaj rozdawania pod jego patronatem zapomóg i stypendiów.

W 1440 roku do parafii zborowskiej należały Zborówek¹⁴ (dawna nazwa Zborów), Szczebrzusz, Orzelec (Orelec) i Biskupice. Należy przypuszczać, że kościół postawiony w 1085 r. mający 355 lat popadał w ruinę, lub się spalił - ale nie znaleźliśmy o tym informacji. W 1459 roku postawiono nową świątynię, o czym świadczy napis na belce tęczowej starej części obecnego kościoła. Napis w języku łacińskim napisany gotykiem jest następujący:

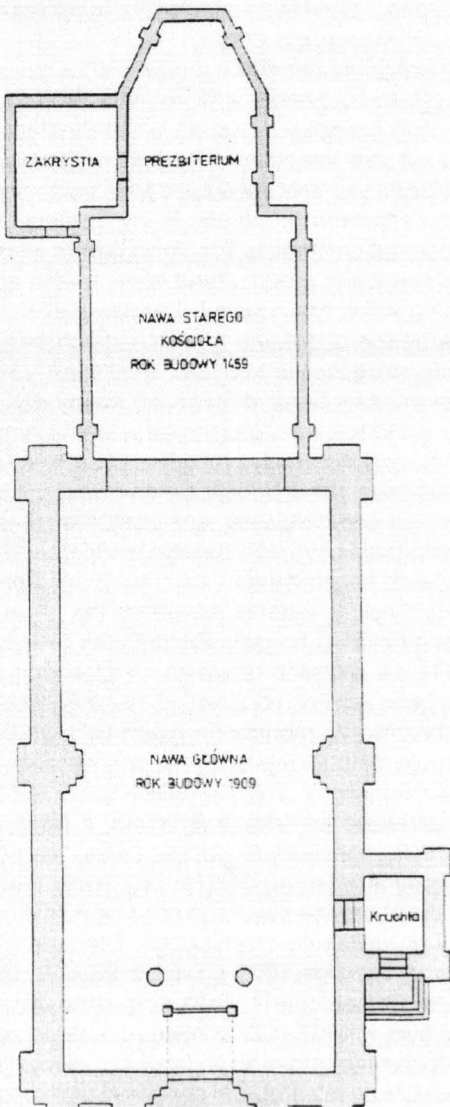
"ANNO* DOMI* NCCCC* QUIQUAGESIMO* NONO* HEC *ECLIA* EDIFICATA* EST* INZBOROW* PROTUNC* RESIDENTE* PETRO" Napis na belce ma błędy a jego poprawny zapis powinien być: "Anno* Domini*NCCCC* quinquagesimo* nono *haec*ecclesia* aedificata * est * in *Zborow * pro *tunc * residente * Petro " co znaczy: "Roku Pańskiego 1459 ten kościół został zbudowany w Zborowie, kiedy rezydentem był Piotr". Kto to był Piotr trudno ustalić; czy to był proboszcz czy biskup? Obecnie na tablicach erekcyjnych kościołów, w pierwszej kolejności wymienia się nazwisko biskupa ordynariusza diecezji, a nawet papieża. Jak wtedy było trudno jest ustalić.

Odbudowa świątyni była za czasów panowania króla Kazimierza Jagiellończyka syna Władysława Jagiełły i żony Zofii. W tym czasie Polska była jednym z najpotężniejszych państw w Europie. W roku 1699 po wizytacji parafii zborówkowskiej przez ks. Lochmana¹⁵ podano w sprawozdaniu, że pleban miał:

- własną sadzawkę rybną o czym już wiemy z dawnych sprawozdań,
- browar do wyrobu piwa na własny użytek,
- folwarczek z karczmą a przy nim trzy ogrody o powierzchni 12 stajen.

Dalej, że pleban otrzymuje:

- dziesięcinę sнопową z Książnic, pół folwarcznych i zagród, zaś w Karsach Wielkich z kmiecich - położonych przy drodze do Pacanowa,
- podobnie z kmiecich znajdujących się w Biechowie

Plan kościoła w Zborówku

i z tego powodu ma spór z plebanem biechowskim, oraz w Wojeczce i Chrzanowie.

Oprócz tego ks. F. Lochman, który był Doktorem Obywatelskiego Prawa, w 1699 roku koadiutorem arch-prezbitera krakowskiego, dziekanem sandomierskim podał po tej wizytacji, że:

- kościół w Zborówku wniósł w 1085 r. *voti exleti gratia* Władysław Herman, król polski i że kościół był pokonsekrowany pod wezwaniem św. Idziego i św. Mikołaja,

- rocznicę konsekracji kościoła obchodzono w 1-szą niedzielę po św. Jadwidze.

Do parafii w tym czasie należały Zborówek, Biskupice, Orzelec Wielki, Szczebzusz z kaplicą drewnianą pokonsekrowaną pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Do parafii nie należał Komorów, który jak podał J. Banasik przynależał do parafii księżnickiej¹⁶. Właścicielami tej wsi byli wtedy Stanisław Karwicki, Baltazar Karski i Jakub Chlewicki. Według ks. W. Nowakowskiego¹⁷: *W roku 1759 wyszedł dekret Konstystosza rozdzielenia dziesięcin, dlatego dziesięciny ze wsi: Gace, Szczebzusz i Nowy Komorów oddzielają się od kościoła pacanowskiego a oddaje się proboszczowi zborowskiemu wraz z kaplicą w Szczebzuszu na zawsze, z obowiązkiem utrzymania tam kapłana...*

Istotną sprawą każdej parafii była ilość jej mieszkańców w dokumentach czyli jak mówiono ilość dusz. W księgach chrztów, które rozpoczął pisać proboszcz zborowski parafii ks. Marcin Matlakowski w 1736 r., kanonik Tarnowski znajdował na początku taki zapis: *Niech będzie zbawiony wszelki naród, który znalazł się zapisany w tej księdze*¹⁸. Natomiast w roku 1766, ks. Andrzej Pierzchała Piasecki rozpoczął pisać metryki małżeństw.

W roku 1782 przed wizytacją generalną stwierdzono, że w parafii żyje 1472 dusze. Rękopis z tej wizytacji dekanatu pacanowskiego znajduje się w Archiwum Kurii Krakowskiej, a początek jego jest następujący:

AKT WIZYTY GENERALNEJ z woli i nakazu jaśnie Oświeconego Książęcia Jegomości Michała Jerzego Ciołka Poniatowskiego, Biskupa Płockiego, Książęcia Pułtuskiego, Koadjutora z Całą Jurysdykcją Krakowskiego, Książęcia Siewierskiego Opatu Komendatoryusza Czerwińskiego, Dziekana Warszawskiego Orderów Orła Białego u św. Stanisława Kawalera. W czterech Dekanatach Pacanowskim, Opatowieckim Witoskim i Sokolnjickim przez Jegomością Księdza Antoniego Franciszka Dubina Kozickiego Kolegiaty Pileckiej Dziekana- od Dnia Dwudziestego Drugiego Października Roku Pańskiego Tysięcznego Siedemsetnego Osiemdziesiątego Trzeciego ODPRAWIONEJ.

Wieś Zborówek według zapisu w tym dokumencie, leżała wtedy w powiecie Sandomierskim, a do parafii należały następujące miejscowości: Zborówek, Komorów, Grabowica, Biskupice i Szczebzusz. Do spowiedzi wielkanocnej przystąpiło w 1783 r. - 1202 osoby. W 1782 roku w parafii było: chrztów 56, ślubów 19, a pogrzebów 52.

Przy opisie kościoła jest podane, że kościół pod wezwaniem św. św. Mikołaja i Idziego jest stary i spróchniały. Następane wzmianki o stanie kościoła pojawiają

się w dokumentach z początku XIX w. dotyczących remontu kościoła. Pierwsze próby podjęto jeszcze za czasów rządu austriackiego w latach 1803, 1807 i 1808. Właściciele dóbr należący do parafii zostali zobowiązani do uiszczenia konkretnych kwot. Sumy te odebrał budowniczy Hipolit Kowalski, który zmarł niedługo potem. Czas wojen napoleońskich odsunął sprawę remontu kościoła. Wrócono do niej w 1818 r. W tym roku w parafii było 587 głów męskich, 622 żeńskich. Parafia posiadała 64 morgi ziemi i 3 morgi łąk. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nakazała w marcu tego roku przeprowadzenie śledztwa w sprawie zebranych przed laty funduszy na remont. Na korespondencji urzędowej widnieje własnoręczny podpis Stanisława Staszica. Koszt remontu oszacowano wstępnie na 4414 rbs. Spory pomiędzy właścicielami dóbr i kolejnymi proboszczami powodowały odsuwanie w czasie realizacji remontu. W 1826 r. dokonano jednak reperacji fundamentów, podłogi, odnowiono sygnaturkę, dobudowano nową zakrytą i kruchtę od strony zachodniej. Ponownie sprawa remontu powróciła w 1848 r., sporządzono ponownie kosztorys i plany odbudowy. Do 1853 r. nie rozpoczęto prac.

Gdy kościół w Zborówku okazał się za mały, parafianie postanowili decyzją z 15 kwietnia 1906 roku zbudować nowy kościół przy wsparciu księcia Macieja Radziwiłła i jego żony Róży z Potockich. Radziwiłłowie obiecali dać na kościół 5000 rubli. Mieli oni rozległe dobra z folwarkami w tej parafii. Plany powierzono projektantowi gubernianemu Szpakowskiemu. W 1908 r. podjęto decyzję iż z braku funduszy - trudna sytuacja materialna wsi w tym czasie i dużo klęsk żywiołowych - że nie będzie budowane nowe prezbiterium a pozostawi się starą część kościoła w zamian za to. Ta uchwała przyczyniła się do tego, że mamy dziś zabytkową część kościoła znajdującą się w katalogach sztuki sakralnej. Uznano wtedy, że gdy będzie lepsza sytuacja materialna wsi dobuduje się do nowej nawy prezbiterium - co oczywiście nie sprawiałoby wiele kłopotu.

Bardzo trudna sytuacja panowała w parafii w czasie rozbiorów od końca XVIII w. do roku 1914. Ziemi parafii znalazły się w zaborze rosyjskim. Tak jak w innych częściach Polski zaborcy tj. Rosja Prusy i Austria, postanowiły, że wszelkie działania na płaszczyźnie kościelnej będą zależne od zasad obowiązujących w krajach zaborców. W zaborze rosyjskim była dla kościoła katolickiego najtrudniejsza sytuacja a szczególnie za rządów Katarzyny II. We wszystkich zaborach kościół musiał przerwać kontakty z Rzymem, a jeżeli były to pod kontrolą państwową. Kościół został też poddany ścisłej kontroli.

Parafia Zborówek należy od obecnie do diecezji kieleckiej i do dekanatu stopnickiego. Diecezję kielecką powołał 13 czerwca 1805 r. papież Pius VII bullą *Indefessum Personarum*¹⁹. Faktyczne ukonstytuowanie diecezji było w 1807 r. Ze względu na okres zaborów i z tym związane trudności jej istnienia, diecezja kielecka powstała po raz drugi, po ponownej erekcji 22 grudnia 1882 r., na mocy bulli papieża Leona XIII.

Obecna charakterystyka kościoła

Kościół w Zborówku składa się z dwóch części: starożytnego kościoła drewnianego erygowanego w 1459 roku i nowego wybudowanego z cegły, dobudowanego do drewnianego w roku 1908. Drewniana dzwonnica stoi oddzielnie. Obok cmentarza kościelnego jest cmentarz zmarłych. Kościół w Zborówku znajduje się na skarpie wzniesienia o wysokości około 200 m. nad poziomem morza tuż przy drodze do Pacanowa i do drogi głównej Kraków - Sandomierz.

Stara część kościoła w Zborówku z drewna modrzewiowego została wybudowana, jak podaje napis na belce tęczowej fundacyjnej w 1459 r. a zatem ma on już 539 lat. Ta część kościoła jest jednym z najstarszych istniejących zabytków drewnianych w Polsce²⁰. Potwierdziły to szczegółowe badania konstrukcji drewnianej przeprowadzone w 1962 r. przez W. Krassowskiego. Obecny stan nie odbiega od pierwotnego za wyjątkiem tego, że brak jest ściany zachodniej, usuniętej po wybudowaniu w roku 1909 części murowanej kościoła. Nie udało się jedynie ustalić, jak wyglądał fronton i portal kościoła. Bryła kościoła jest przykładem charakterystycznego typu stylu kościołów gotyckich drewnianych znanych w Małopolsce o oddzielnych dachach pulpityowych nad zakrzywieniami w tak zwanym wariacie bezzaczepowym. Według R. Brykowskiego²¹, styl kościoła w Zborówku można uznać jako "odmianę północnomalopolską".

Układ kościoła jest orientowany co znaczy, że prezbiterium z ołtarzem jest od strony wschodniej, a układ kościoła jest na kierunku wschód - zachód. Tak przeważnie budowane są wszystkie dawne kościoły. Kościół z drewna ma nawę o wymiarach 750 x 900 cm i węższe prezbiterium prostokątne o wymiarach 530 x 470 cm. zamknięte trójboczne o wymiarach 270 x 270 cm. Od strony północnej przy prezbiterium (rys. 1) znajduje się zakrystia. W nawie strop jest zakrzywiony. W prezbiterium sklepienie kolebkowe. Pomiędzy nawą a prezbiterium ściana tęczowa z ostrołukowym otworem i ozdobną belką opartą na kroksztynach. Ostrołukowy otwór tęczowy przed przebudowaniami kościoła 1906-1908 i od 1913-1914 należał do najbogatszych w Polsce (fotografia 1).

Belka łukowa gotycka przystrojona motywem o kształcie sznura i napisem fundacyjnym, jak podano wyżej (fotografia 2). Na belce krucyfiks późnogotycki z II połowy XV w. i rzeźby Matki Boskiej i św. Jana, późnogotyckie z początku XVI w. W nawie i prezbiterium po dwa okna prostokątne z zewnątrz okratowane. Dach nad kościołem jest dwuspadowy z oddzielnymi daszkami pulpityowymi nad zakrzywieniem. Dach, jak też sygnaturka znajdująca się nad belką tęczową pokryte są gontami. Z zewnątrz ściany obite są deskami.

Główny ołtarz - tryptyk, (fotografia 3) drewniany z rzeźbionymi motywami po bokach późnogotycki, całkowicie przemalowany o czym świadczą zamalowane napisy na obramowaniu figury świętego Michała (w środku ołtarza) trudne do odczytania i ponoć starsze, jak napis na belce tęczowej. Pisał już o tym ks. J. Wiś-

Widok kościoła nowego od strony zachodniej z portalem.

Fot. H. Góra

niewski w pracy *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*. (1929 r.)²² a co udało się ostatnio S. Pytce oraz J. Banasikowi i H. Górze odszukać i odpisać (kalkomania) dla odczytania. W środku ołtarza w niszy znajduje się rzeźba św. Mikołaja patrona kościoła z roku około 1500. Obraz na zasuwie św. Łdziego. Na skrzydłach tryptyku są malowidła św. Stanisława (z lewej strony) i św. Wojciecha (z prawej). Natomiast na rewersach Archanioł Gabriel z lewej strony i N.M. Panna - z prawej). Rok malowideł około 1500. Pod skrzydłami tryptyku są relikwiarze późnobarokowe z początku XVIII w. W latach dwudziestych - pisze ks. J. Wiśniewski - miejscowy proboszcz miał twierdzić, że ołtarz ten był ołtarzem obozowym księcia Władysława Hermana - pierwszego fundatora. Należy jednak sądzić, że to była pomyłka, a ewentualnie tym ołtarzem polowym mógł być drugi Tryptyk znajdujący się w świątyni.

W starej części kościoła w nawie z lewej strony ołtarz-tryptyk²³ z I połowy XVI w. (fotografia 4) z postaciami:

- w środku św. Mikołaja z potretem u stóp w stroju duchownego i herbem Kościoła,
- z lewej strony św. Grzegorza, a na rewersie N.P. Marii,
- z prawej św. Stanisława u stóp z Piotrowiną a na rewersie Archanioła Gabriela ze Zwiastowania.

Ambona. Pomiędzy starą a nową częścią kościoła z lewej strony znajduje się ambona późnobarokowa z

pierwszej połowy XVIII w. Ks. J. Wiśniewski podaje, że ambona i znajdująca się po prawej stronie nawy chrzcielnica są z XVII w.

Nowa część kościoła. Styl nowego kościoła przypomina styl przejściowy z romańskiego do gotyckiego. Kościół zewnętrznie jest nieotylny. Portal z kamienia ciosanego szeroki wykonany w stylu romańskim (fotografia 5). W nawie są cztery okna od południa jak i północy.

Ołtarze boczne. Tuż przy starej części kościoła, lecz w nawie nowej znajdują się w narożnikach dwa ołtarze boczne wykonane w stylu regencyjnym. W lewym ołtarzu jest figura Chrystusa Ukrzyżowanego. Piękny zabytkowy krucyfiks z pierwszej połowy XVI w. jest w starych ramach (fotografia 6). W prawym bocznym ołtarzu Matka Boska z dzieciątkiem na ręku w koronach (fotografia 7). Obraz jest malowany farbami olejnymi; szaty pokryte metalową blachą, pięknie wykonane. Według zapisów z 1830 r. były pokryte deseczkami drewnianymi. Nad obrazem poza ramami korona podtrzymywana przez aniołów. Obraz prawdopodobnie z XVII w. Na zasuwie obraz św. Anny. Z boków w ołtarzu dwie

rzeźby: z lewej św. Joachima, z prawej św. Józefa.

Dzwonnica - stara drewniana. Znajduje się w zachodnio-północnej części cmentarza kościelnego. Znajdują się tu trzy dzwony. Na nich są napisy:

a) duży. **"Mikołaj"**. *"Na okazanie wdzięczności Bogu w Trójcy Jedynemu za ocalenie kościoła w Zborówku od zniszczenia w czasie działań wojennych w roku 1944. Zostałem ufundowany przez Parafian Zborówka, ka upamiętnieniu Roku Jubileuszowego Maryjnego 1954, kiedy Ordynariuszem był J.E. ks. bp Czesław Karczmarek, sufraganem J.E. ks. bp Franciszek Sonik, a proboszczem ks. Józef Piwowarczyk"*.

b) średni. Imię moje **"Józef"** *przeleno mnie z dobrowolnych ofiar parafian Zborowieckich diecezji kieleckiej, kiedy ordynariuszem był J.E. ks. bp Czesław Karczmarek, sufraganem J.E. ks. bp Franciszek Sonik, a proboszczem ks. Józef Piwowarczyk. Rok 1954.*

c) najmniejszy. Imię moje **"Maria"** *ku większej chwale Najświętszej Panny Marii. Dzwon ten poświęca młodzież z parafii Zborówek diecezja kielecka w roku Maryjnym 1954.*

PRZYPISY:

¹ S. Pytko, *Kościół Pacanowski. Sanktuarium Jezusa Kojącego*. WAM Kraków 1997.

² T. Dybczynski, *Pacanów i gmina Pacanów*, "Ziemia" 1929.

³ P. Jasienica, *Słowiński rodowód*. PIW Warszawa 1975.

⁴ L. Belon, *Galiczyńska wyprawa pod Komorowem 1863*, "Z Życia Gminy" [Pacanów] 1996, nr 14.

⁵ E. Bryk, *Eden i Hades*. Krakowska Oficyna Wydawnicza Kraków 1991.

⁶ S. Pytko, *Jeszcze raz o Wrześniu w 1939 roku w Pacanowie*, "Z Życia Gminy" [Pacanów] 1997, nr 31.

⁷ S. Pytko, *Ostatni bój oddziałów Batalionów Chłopskich na terenie gminy Pacanów*, "Z Życia Gminy" [Pacanów] 1996, nr 22.

⁸ J. Kłoczowski, L. Muellerowa, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*. ZNAK Kraków 1986.

⁹ J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki Wolnego Królestwa Polskiego*. Ks. IV. Warszawa 1969.

¹⁰ Tamże.

¹¹ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie stopnickim*. Druk Szkoły Rzemieśniczej w Marjówce 1929.

¹² H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię*. WAM Kraków 1975.

¹³ Tamże.

¹⁴ J. Banasik, *To już 910 lat*, "Z Życia Gminy" [Pacanów] 1995, nr 12.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ J. Banasik, *Komorów przed laty*, "Z Życia Gminy" [Pacanów] 1996, nr 16.

¹⁷ W. Nowakowski, *Opis kościoła Cudownego Pana Jezusa Pacanowskiego*. 1902.

¹⁸ J. Banasik, *To już 910 lat...*, op.cit.

¹⁹ Olszewski D., *Diecezja kielecka. Zarys dziejów 1805-1987*. Wydanie diecezjalne. Kielce 1988.

²⁰ R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce w XV wieku*. PAN Instytut Sztuki. Warszawa 1981; Tenże, *Inwentarz drewnianej architektury sakralnej w Polsce. Zeszyt 1 a. Kościoły w Małopolsce XV w.* (Mogila, Olbierzowice, Zborówek). PAN Instytut Sztuki. Warszawa 1983.

²¹ R. Brykowski, *Drewniana architektura...*, op. cit.

²² J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów...*, op. cit.

²³ J. Łoziński, B. Wolff, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. t. III, Zeszyt 1. Powiat Buski. PISZ Warszawa 1957.